

25 juliol 1930

tigues diligències. I tot seguit ja la carretera blanca, enlluernadorament blanca, sota aquell sol de les onzel

Darrere queda la població. La massa del castell de Cocentaina apareix sobre l'imponent penyal, que és una talaia magnífica. Des d'allí dominatotes les entrades a la vall, aquest centinella que mai no descansa.

El sol no ens perdona ni un moment la seua companyia implacable, el monòton sonar dels picarols sembla un mal somni. La blancor ens volta, ens invadeix, ens penetra... ens tornem lluminosament blancs.

EDUARD L. CHAVARRI

Les terres altes de Castelló

Salmerón preguntava, els darrers anys de la seva vida, a un representant a les Corts d'un districte republicà de Castelló:

—I aquell Mestral? Com està el Mestral?

Salmerón va morir creient que el Mestral era un terrible fegar dels carlins, un niu d'homes disposats a fer armes contra tot moviment liberal... Quan l'ex-President de la República espanyola s'interessava per les idees polítiques dels habitants de les nostres muntanyes, el caciquisme oprimia entre les arpes els braus homes d'aquesta comarca valencianíssima. Però el general carlí Joaquim Llorens, encara sortia diputat per Morella, i ell tot sol, amb la seva reconeguda capacitat tècnico-militar, les seves condicions de polemista i la seva fe en el tradicionalisme, projectava una extensa ombra absolutista imaginària sobre tota la comarca. No és doncs, estrany, que el senyor Nicolau temès l'existència d'un irreductible baluard enemic. Pocs anys després, tota aquella antiga, valenta rebeldia d'aquests penyals, d'aquestes valls estretes, passaven, en absolut, mansament, masellament, al joc dels partits de torn. Avui el Mestral no prendria les armes en pro d'una República, però tampoc no les prendria per defensar ni el tron ni l'altar. La política de conservadors i liberals, ha estat un narcòtic, i el poble no es desvetlla encara a la veu mairal que li parla el llenguatge de la terra, tremolós d'històries nostrades.

Les guerres carlines han deixat en la consciència dels peninsulars un pòsit de llegendes i d'històries cruels nades al Mestral. Es un recó valencià curull de fets. Està carregat d'història que hom desconeix o que coneix malament. No diré que les terres altes de Castelló estan per descobrir, però, sí pot dir-se que són semiverges. No obstant, haver conegut enamorats com Samper, Segura Barreda, Betí Bonfill, Tormo, Ricard Carreres, Sarthou, Valls i Taverner, Alardo Prats i altres que en diferents direccions estudioses l'han amanyagat i corregut, manquen prou escomeses cultes per a carregar les

biblioteques i les revistes de fills monogràfics.

Si no està per descobrir, està per delimitar. En dir Mestral quasi sempre hi ha un malentès, car soviut hom parla d'un Mestral, comarca valenciana, un Mestral geogràfic, quan els erudits diuen d'un Mestral històric — els dominis que l'orde cavalleresca de Montesa va posseir en terres valencianes — les fronteres dels quals no coincideixen.

En el repartiment de terres tocaren als cavallers de Santa Maria i Sant Jordi, les viles de Montesa i Vallada, el lloc de Sueca i la Bailla de Montcada a València, i la Bailla de Cervera a Castelló. D'ací neix el nom del Mestral castellanenc. Aquesta Bailla certerina estava formada per la Setena, ço és, per les set viles següents: Sant Mateu, Traiguera, Sant Jordi, Xert, Canet, La Farró i Càlic. Anys després ho estenia el Mestral amb les armes de Coves de Viuromà, Albocàcer, Salsadellà, Tirig Vilanova, Torre d'En Domènec, Serratella, Xivert, Pulpis, Alcalá, Culla, Vistabella, Molinell (avui masada cullerana), Onda, Vilafamés, Ares Benassal, Benicarló i Vinaroc. El Mestral històric; les viles col·locades sota el domini del Mestre montesià. Manca Morella amb la Tinència. Manca Vilafranca del Cid, ço és, Vilafranca del senyor En Blasco d'Alagó, qui acompanyava el rei Jaume els dies de la reconquesta. Manca Cati, la gòtica. Morella és la dita avui la capital del Mestral, quan mai no ha estat sota el poder del Mestre de Montesa. Benicarló i Vinaroc són a la vora de la mar. Onda és a la plana, exornada de tarongers. Ares, Benassal, Culla i Vistabella són a l'alta muntanya. Aquests pobles tan distanciats i tan diferenciats no poden ésser compresos en un nomenatiu comarcal comú. L'antic Mestral inclou distintes formes lingüístiques subdialectals, l'explotació del terreny produïx distintes economies agrícoles i industrials, els costums dels pobladors varien. Aquells pobles no han format mai, potser mai no formaran una mateixa comarca. Ho impedeix la geografia. El Mestral és ara, les terres altes de Castelló, situada al nord-est, filles d'un sistema orogràfic que arrenca del Penyagolosa i que al nord fa córrer les aigües cap a l'Ebre i que al sud les fa anar al riu Millars.

* * *

Abrupta comarca isolada i intran-sitable fins fa pocs anys (el general Weiles es feia ajudar contra els carlins per canons que rodaven per carrens, roquissars i cingles) és encara ben desconeguda dels valencians mateixos. Una incompleta xarxa de carreteres ha obert a l'excursionisme unes belletats naturals comparables a les dels Pireneus. Hi ha, però, escampada per damunt de les muntanyes, una grossa capa de tristors: la tala dels boscos. Pelats els cims, afaitades les llomes i eixutes les valls les roques s'agafen als blaus amaratats, a les asprors i a les fortituds violentes per atraure els esguards i admirar els ànims. Manca la robusta gràcia del pi, l'angulós posat del roure i la càlida veu de l'alzina. Per

això quan ací i allà es veu una ves-sant vestida amb la verdor fosca del bosc, trobem que el paisatge del Mestral pot ésser novament pentinat i perfumat en mans d'un govern nostre amador de la pàtria i burjador de l'economia.

Dins aquest marc d'altíssimes seralades trobareu Cati, vila tota tendra, encara del segle XV amb façanes i finestralis gòtiques, amb una església enllosada amb amples pedres desgastades i llises, que té un magnífic retaule de Jacomart i una porta romànica de pedra exornada.

El barranc de la Valltorta, que conserva en els flancs unes coves amb pintures rupestres interessantíssimes, estudiades per Obermaier i l'Institut d'Estudis Catalans.

Albocàcer, que sabé edificar una ampla ermita en el lloc on probablement predicà als valencians romanitzats l'apòstol Sant Pau, que té una església romànica on conserva un Jesús biziàntí interpretat en fusta policromada.

Benassal, la vila reformada a pri-

meries del setcents, plena de trets físics i morals d'aquella centúria; vila d'aigües medicinals ja en explotació des d'abans que els Borbons dominessin els nostres exèrcits a Almansa. Font d'En Segures és avui una riquesa que s'escampa per totes les terres de la nostra llengua.

Més al nord Morella, que serva dan-ses antiquíssimes pariones de les de la Catalunya estricta; que té una església arxiprestal, que ha conegut tots els estils i on el gòtic, joia artística, es mostra com una meravella. Escola d'orfebreria en el segle XIV, on els Santalinea aconseguïen un dels més estimats punxons de l'època. Morella fou la porta de la reconquesta valenciana, i pel lloc estratègic que ocupa fou la capital de la Comandància militar del Mestral.

El monestir de Benifacà, és a dir, les seves ruïnes, cenobi que fundà Jaume I, de gòtica fàbrica, fou una glòria i ara és una vergonya; al seu abandó dona ira. Davant el dèrriu monestir filial de Poblet, la tristors de l'ànima es fa tangible en madures llàgrimes. Es una ruïna material que solament s'explica per la davallada espiritual dels valencians.

Zorita, la vila que trafica en les bruïxes que cada any, pel setembre, s'apleguen després de llargs viatges en automòbil, a l'Permitori de Nostra Dona de la Balba per a pactar amb els diables la curació dels possessos estampa medieval plena de caràcter analfabet i d'incultura religiosa que les autoritats haurien de terminar.

I Vistabella, a l'oest, tocant l'Aragó, que té l'orgull de posseir la més alta cima del regne, el Penyagolosa que aguanta els 1813 metres d'alçària com un índex o una bandera. Des d'aquesta muntanya hom esguarda amb l'abraç d'una mirada tota la Catalunya des dels Pireneus al Montgó i les Mallorques al lluny.

En aquestes terres altes de Castelló es conserva el vernacle més pur de València. Té moltes de les característiques pròpies del català occidental.

CARLES SALVADOR